

Tiina Tamman

**SPIOON,
KES ARMASTAS
EESTI NAIST**

Briti luuraja
Brian Giffey elu

Toimetaja Ivika Arumäe
Keeletoimetaja Piret Ruustal
Kujundaja Kaspar Ehvest
Küljendaja Erje Hakman

© Tiina Tamman ja kirjastus Argo, 2023

Kõik õigused kaitstud.

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9916-704-37-0

Trükitud trükikojas Print Best

Sisukord

ESIMENE PEATÜKK. Miks mind paelub Brian Giffey?	7
TEINE PEATÜKK. Tagamaa	26
KOLMAS PEATÜKK. Sõjahaavad	49
NELJAS PEATÜKK. Mesopotaamia kuumuses	63
VIIES PEATÜKK. Puhkus keset sõda	79
KUUES PEATÜKK. Salaagendina Tallinnas	93
SEITSMES PEATÜKK. Mis värvi on armastus?	119
KAHEKSAS PEATÜKK. Lahkumine Tallinnast	142
ÜHEKSAS PEATÜKK. Miks otse minna, kui ringi saab?	157
KÜMNES PEATÜKK. Kas vallandatud?	191
ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK. Saksamaa denatsifitseerimine	208
KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK. Anni Giffey	230
Kasutatud allikad	252
Isikunimede register	257

ESIMENE PEATÜKK

Miks mind paelub Brian Giffey?

Minu esimene kokkupuude Brianiga – nii ma teda mõttes kutsungi – oli oma viisteist aastat tagasi, kui uurisin Eesti diplomaadi August Torma elu ja tegevust. Tookord oskasin imestada, et Tormast polnud varem korralikku biograafiat kirjutatud, sest tema saatus – ja staatuski – sõjajärgses Londonis oli ebatavaline, nii minu silmis kui ka Eesti riigi ja väliseestlaste jaoks. Inimesena oli Torma väga kinnine, mina aga tahtsin aru saada temast kui isikust. Kulutasin palju aega tema sõpruskonna väljaselgitamisele, et sõprade kaudu mehele lähemale pääseda. Siis avastas, et tema tuttavate seas oli keegi Brian: Brianit oodati Eesti suvepäevadele koos Anniga, seega oletasin, et Brian ja Anni kuuluvad kokku, aga ei teadnud toona isegi tema perekonnanime.

Torma tuttavate seas oli ka Inglismaal elanud literaat Ants Oras. Neid sidus aastaid kestnud kirjavahetus. Seepärast lehitsesin Orase biograafiat, mille oli koostanud Anne Lange, ent ei leidnud küll Torma nimegi. Siiski oli üsna alguses, leheküljel 22, viide Ants Orase õele Annile, kelle abikaasa oli Brian Giffey – ja nii oligi mul perekonnanimi käes! Tänu Anne Langele!

Võite ette kujutada mu elevust ja rõõmu, kui ma Torma biograafia valmimise järel tegin lahti Voldemar Kurese mitmes köites välja antud päevikud ja leidsin sealt juhuslikult niisuguse teksti: „Vellneriga kõnelesime veel Oraste perekonnast. Ütlesin, et see on üks imelik

seltskond. Oras ise Inglismaal õppinud, praegu õppejõud USA-s, üks õde abielus Briti luureohvitseri Giffeyga, kes tegutses meil Eestis ja on praegu suur luurenina Lääne-Berliinis. Üks õde on siin [Rootsis] abielus rootslase Chenoniga, tuntud tööturu-komisjoni mees. Orase vend jäi N. Liitu ja teenis Balti laevastikus. Ta oli elukutselt laevaehitusinsener ja tõsteti admiraliks. Oli pärast Nõukogude mereväe esindajaks Washingtonis, Berliinis ja mujal, ja olevat veel praegu alles ja kange mees.“¹

Kurese jutus on muidugi vigu (Brian polnud kunagi suur luurenina, liiati polnud ta enam Lääne-Berliinis, vaid Londonis; laevaehitusinsenerist Paul Oras, kes ei olnud Antsu vend, vaid onupoeg, polnud tegelikult admiral, ta arreteeriti 1937. aastal ja suri vangistuses viis aastat hiljem), ent mind rabas sugulaste poliitiline lõhestatus, mida täiesti kõrvaline isik – Voldemar Kures – oli teraselt tabanud. Mis-sugune huvitav perekond, millised huvitavad seosed! Kahjuks pole põhjust arvata, et Paul ja Brian üldse kohtusid, ehkki uurisin seda võimalust mõlema puhul. Lõpptulemusena kirjutasin eraldi raamatu Paul Orase kohta (eesti keeles) ja Brian Giffey kohta (inglise keeles). Käesolev raamat on laias laastus ingliskeelse biograafia tõlge, aga seda on täiendatud ja eestlasest lugeja jaoks kohandatud.

Inglismaal elades jääb uudiseid kuulates ja raamatuid lugedes mulje, et luurajaid ongi ainult kolmes riigis: Venemaal (Nõukogude Liidus), Suurbritannias ja USA-s, ehkki kui otsida, leidub raamatuid ka Iisraeli luureteenistuse või mõne teise riigi kohta. Luureteemalisi teoseid ilmub ingliskeelses maailmas väga palju, nii romaane kui ka akadeemilisi väljaandeid. Aastal 2010 ilmus huviliste jaoks oluline ja väga paks ametlik Briti välisluure ajalugu, autoriks ajaloolane Keith Jeffery; raamat käsitleb välisluure (SIS, Secret Intelligence Service, rahva seas tuntud kui MI6) tegevust 1909–1949. Kohe esimestel lehekülgedel on selline oluline lause: „SIS ei avalikusta agentide ega elusolevate kaastöötajate nimesid ja üksnes erakordsetel asjaoludel nõustub surnud kaastöötajate anonüümsusest loobuma.“² See just-

¹ Kures, *Seitsme lukuga suletud raamat*, III köide, Tartu, 1953, lk 101.

² Jeffery, *MI6. The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949*, London, 2010, lk viii.

nagu selgitaks, miks just Brian Giffey on jäänud ametlikus Briti luure ajaloo nimetuks.

Ometi on sadadesse lehekülgedesse ulatuvas raamatus rohkesti nimesid. Näiteks on ära toodud SIS-i peamiste büroode endised ülemad: Harold Gibson, Ronald Meiklejohn ja Frank Foley. Isegi eestlasest Richard Maasing, kes oli samuti Briti luureagent, esineb nimeliselt, aga sama ei saa öelda Brian Giffey kohta, olgugi et ta juhtis SIS-i bürood Tallinnas. Miks on siis tema nimi välja jäänud?

Luuremaailm on ülimalt salajane ja toimib tihti mingi veidra loogika alusel. Kuidas peaks lugeja tõlgendama asjaolu, et nimeetuks jäänud Brianit on raamatus siiski kirjeldatud? „Oxfordi [ülikooli lõpetanud] mees, kes teenis Lõuna-Venemaal 1918–1919 Briti sõjaväeüksuse koosseisus ja kel oli „omajagu kogemust amatööorteatri lavastamisel“.“³ Asjasse pühendatud inimestele on Brian sellest kergesti äratuntav, ent neid on kõigest käputäis. Nii jääb segaseks, miks niisugune kummaline lause oli vaja sisse panna. Ühtekokku on Brianile Jeffery raamatus pühendatud kuus rida, samas kui teise bürooülema Harry Steptoe õnnetu saatuse tarvis on leitud ligi kuus lehekülge. Brian Giffey suri 1967. aastal, lapsi tal ei olnud, ei olnud ka noori venna- või õelapsi ega ühtegi sugulast, kellele võiks halvasti mõjuda, kui temast kirjutatakse. Nii et miks tema nime vältida? Isegi tema lesk suri aastal 2000, üksteist aastat enne Jeffery raamatu ilmumist.

Hea tahtmise korral leiab Brian Giffey nime küll teistest luurealastest üllitistest, aga need ei pretendeeri ametliku ajaloo staatusele. Näiteks Nigel West, kes on ilmutanud mitu luurealast teost, kutsub meest oma raamatus „MI6: British Secret Intelligence Service Operations 1909–45“ järjekindlalt major Giffeyks, aga siis, leheküljel 322, muutub ta äkki eesnimeta majorist Frank Giffeyks.⁴ Ehkki Brianil oli keeruline rida eesnimesid, ei olnud nende seas Franki, nii et Westil on asi läinud viltu. Teine autor, Phil Tomaselli, on oma

³ Jeffery, lk 191.

⁴ West, *MI6. British Secret Intelligence Service Operations 1909–45*, London, 1987, lk 322, vt ka West ja Tsarev, *Triplex: Secrets from the Cambridge Spies*, New Haven ja London, 2009, lk 352, kus esineb Frank Giffey.

raamatus „Tracing Your Secret Service Ancestors“ teinud loogilise järelduse ja kutsunud meest Chester Giffeyks.⁵ Chester oli tõepoolest tema esimene eesnimi, aga ta ise ei kasutanud seda, eelistades Brianit. Ilma eesnimeta Giffey esineb ka luurekolleeg Harold „Kim“ Philby autobiograafias „My Silent War“. Philby oli topeltagent, teiste sõnadena inglasest reetur, kes paljastamise kartuses põgenes Moskvasse.

1941. aastal töötas Philby SOE-s (Special Operations Executive, sõja ajaks kokku pandud Briti sabotaažiüksus), kus tema kätte usaldati töötajate väljaõpe. Moskvas mälestusi kirjutades meenus talle, kui pettunud ta oli olnud olemasolevates instruktorites. Ta väljendas oma pettumust kolme isiku nimetamisega: „Salateenistuse kogenud töötajaid oli imevähe. Praktikas võinuks nad tulla ainult SIS-st. Oli selge, et kui SIS-i poole oleks pöördutud palvega leida sobivaid instruktoreid, oleks SIS vastanud juba vanadest aegadest tuntud võttega, et kobakäppadest lahti saada (kui neidki oleks tahetud loovutada). Hirmus mõelda, mis võinuks saada õppuritest, kui nad oleksid sattunud Berliini Foley, Riia Giffey või Shanghai Steptoe kättesse.“

Philby memuaariraamat avaldati kõigepealt ingliskeelsena New Yorgis 1968. aasta kevadel, seejärel, mõni kuu hiljem, Londonis. Londonis kirjastatud ja „puhastatud“ väljaandes on viimast lauset kärbitud: „Hirmus mõelda, mis võinuks saada õppuritest, kui nad oleksid sattunud selliste meeste kättesse.“ Isikute nimed on mingil kaalutlusel välja jäetud.⁶

Minu teada on Nigel West, Phil Tomaselli ja Kim Philby ainukesed trükimusta nuusutanud autorid, kes on andnud luuretöötaja Brian Giffeyle nime. West samas pakkus talle vale eesnime, Tomaselli, täiesti arusaadavalt, kutsus teda Chesteriks ja Philby paigutas mehe valesse pealinna. Brian saadeti Tallinna, mitte Riiga, ehkki ta veetis Riias 1927. ja 1930. aasta vahel küll umbes aasta, õppides oma SIS-i karjääri alguses vene keelt. (Ajast, kui ma tema ingliskeelse biograafia 2014. aastal avaldasin, on omajagu vett merre voolanud

⁵ Tomaselli, *Tracing Your Secret Service Ancestors*, Barnsley, 2009, lk 113, 178.

⁶ Vrd Philby, *My Silent War*, New York, 1968, lk 38, ja *My Silent War. The Autobiography of Kim Philby*, London, 1968, lk 21.

ja vahepeal on ilmunud teinegi raamat, milles Brian Giffey lühidalt figureerib, viitega küll minu biograafia. Raamat kõneleb Briti luurest Iraagis.⁷⁾

Ometi on selge, et Philby ei olnud Giffeyst heal arvamusel ja kutsus teda kobakäpaks. Ja kirjanik Graham Greene, kes ka üksvahe töötas SIS-is, on tähendanud, et Philby kirjeldus luureteenistusest on „laastavalt korrektne“ ja Philby pakutud „isikute iseloomustused on imesteldavad, ehkki õelad“.⁸ Sellest võib kaudselt välja lugeda kinnitust, et Brian Giffey oli tõepoolest kobakäpp.

Philby ise oli 1941. aastal, kui ta koos Brianiga töötas, luures uustulnuk. Ta oli kõigest 29 aastat vana, samas kui Brian oli 54. Miks otsustas ta palju kogenuma töötaja üle, kes oleks vanuselt sobinud talle isaks? Või ehk tuleks küsida, mis häda oli Philbyl üldse teda või ühtegi neist kolmest mehest nimetada? See on üks küsimustest, millele olen seda raamatut kirjutades palju mõelnud. Järgmised Philby autobiograafia väljaanded Suurbritannias, nii palju kui mul on õnnestunud neid kontrollida, ei ole neid kolme nime taastanud.

Tuleks ka nimetada, et isegi Philby raamatu pealkirjas oli esimesel avaldamisel erinevusi. Ameerikas tehti lihtsalt: raamatu autor oli Kim Philby ja pealkiri oli „My Secret War“. Briti väljaandel oli aga peakirjaks „My Secret War. The Autobiography of Kim Philby“, justkui oleks mehe autorsuski küsimärgi all.

See väike erinevus olgu meeldetuletuseks luuremaailma tava-pärasest kassi ja hiire mängust. See on maailm, kus asjad pole kunagi lihtsad ega selged, sest alati on hõljumas mingi udu, mis takistab ühe asja teisest eristamist, selgelt nägemist. Kuulu järgi tsenseeris KGB Philby käsikirja, samas ei tea me, kuidas see üldse Ameerikasse ja hiljem Inglismaalegi sattus. Minu teada tõlgiti raamat vene keelde alles 1980. aastal, ja just sellest Londoni väljaandest, kust nimed on kõrvaldatud.

⁷ O'Sullivan, *The Baghdad Set: Iraq through the Eyes of British Intelligence, 1941–45*, London, 2019, lk 175–176.

⁸ *My Silent War*, 1968, lk 14.

Miks on siis Brian Giffey nii kehvasti läinud ja veel niisugusel elualal, mille eesmärk on koguda informatsiooni, seda analüüsida ja eristada olulist ebaolulisest? Võimatu on samas Briani tegevust luureagendina õigesse valgusesse seada, öelda kindlalt, kas ta oli kobakäpp või ei, kuni SIS-i arhiivid on uurijatele suletud. Vaevalt et neid veel minu eluajal avatakse. Jeffery on oma ametlikus ajaloos vähemasti vabatahtlikult selgitanud, miks suur osa SIS-i arhiivimaterjalist on hävitatud: „SIS-i üldine suhtumine arhiividesse on selline, et neid tuleks pidada üksnes juhul, kui selleks on selge operatiivne põhjus. Kuna keegi ei osanud ennustada ametliku ajaloo kirjutamist, liiati veel avaldamise eesmärgil, siis ei olnud ajaloo seisukohast mingit kohustust materjale säilitada.“⁹ See põhjendus ei pruugi tunduda usutav, aga vähemalt loob see illusiooni, et SIS-i arhivaarid on juhtunust õppust võtnud ja allesjäänud materjale hoitakse hoolikamalt kui varem.

Wesley K. Wark, kes on analüüsinud Briani kolleegi Arthur Leslie Nicholsoni tegemisi Riias, ootas samuti, et SIS-i arhiivid avataks. Wark oli selles mõttes õnnega koos, et Nicholson avaldas oma memuaarid raamatuna. Ka luuretöötajad Kenneth ja Peggie Benton kirjutasid raamatu ja Kenneth Benton koostas veel eraldi kirjelduse Riias veedetud ajast, kui Nicholson oli nende SIS-i kontori juht. Seega oli Warkil tervelt kolm versiooni, mida kõrvutada. Et need osaliselt kattusid, üksnes lisab asjale tõepära. Wark küsis endalt Nicholsoni raamatut lugedes, kui palju see mees ka tööd jõudis teha, ent järeldas siis, et pole põhjust kahelda luuraja enda jutus. Wark on tõdenud: „Missugune ka poleks olnud luureoperatsioonide mastaap Riias, selge on see, et kontori tegevust hinnati edukaks. Nicholsoni ja Kenneth Bentonit edutati nende naasmisel Londonisse.“¹⁰ Samadel alustel tuleb ka Brian Giffey tegevust Tallinnas lugeda edukaks, sest teda samuti

⁹ Jeffery, 2010, lk x.

¹⁰ Wesley K. Wark, „Our Man in Riga: Reflections on the SIS Career and Writings of Leslie Nicholson“ („Meie mees Riias“: mõtisklused Leslie Nicholsoni SIS-i karjääri ja tema kirjutiste üle), *Intelligence and National Security*, 11. kd, nr 4, oktoober 1996, lk 642; Nicholsoni mälestused avaldati 1966. aastal pseudonüümi John Whitwell all.

edutati, kui ta Londonisse saabus. Ta ei saanud olla kobakäpp, nagu ütleb Philby.

Kahjuks ei avaldanud Brian memuaare nagu Nicholson, ehkki 1940. aastatel tegi ta kirjutamisega algust. „Tahtmine midagi kirja panna on minus kasvanud juba aastaid ja nüüd on sellest saanud suur kirk. Keegi või miski – olen unustanud, millal – istutas mu pähe mõtte, et peaksin kirjutama kõigist inimestest, kellega olen kohtunud, ja kõigest, mida olen näinud, ning mida ma sellest kõigest järeldan. Olen ju näinud nii suurt osa maailmast ning kokku puutunud paljude rahvaste ja rasside elu ja tingimustega, ning mul on olnud õnne viibida mitmesugustes isevärki kohtades, kui seal toimusid naljakad või olulise tähendusega sündmused. Nii et ma hakkam kirjutama. [---] Sellest johtuvalt lasen ma palju [saladusi kui] kasse sellest suurest kotist välja. Näe, mis hiigelsuur kott mul on! Selle sisu väänleb ja tõmbleb. Jumal päästku meid, mis jorinat ja näugumist, mis kassikontserti ja sülitamist sealt veel tuleb!”

Rahul esimeste lausete ja iseendaga, jätkas Brian juba öeldut laiendades, kuni miski muu tõmbas ta tähelepanu eemale, sundis kirjatööd kõrvale panema. Pärast mõningast vaheaega alustas ta uuesti, aga ikka algusest, siis veelkord ja veelkord, ent kõik need versioonid jäid lõpetamata.

Oleks ta lõpuni kirjutanud, kas ta saanuks kirjutatu ka avaldada? Arvatavasti mitte. Alles 1977. aastal, kümme aastat pärast Briani surma, lubas Briti valitsus endistel luuretöötajatel mälestusi välja anda. Tookord avati juurdepääs sõjaaegsetele dokumentidele, mis olid 30 aastat olnud luku taga. Nicholsoni ja Philby varem, 1966 ja 1968 ilmunud memuaarid olid erandid, mis hiilisid ettekirjutustest mööda. Esimene avaldas varjunime all (John Whitwell) ja teine oli ammu Moskvasse põgenenud.

Ametlikud juhtnöörid, mis koostati aastal 1977, tuletasid potentsiaalsetele memuaristidele meelde, et nad on alla kirjutanud dokumendile (Official Secrets Act), mis käsib hoida riigisaladust. Enne avaldamist paluti käsikirjad edastada endistele osakonnajuhatajatele

läbivaatamiseks.¹¹ Professor F. H. Hinsley tehti ülesandeks koostada sõjaaegse luuretegevuse ametlik ajalugu. Uudis sellisest avatud lähenemisest hirmutas aga major Ian G. Menzies, kelle vend oli olnud SIS-i juht kuni aastani 1951. Major kirjutas kirja ajalehele *The Times*: „Minu vend Sir Stewart Menzies ütles mulle mitmel korral, et loodab, et tema organisatsiooni operatsioonide kohta ei tule mitte midagi mitte kunagi avalikuks.“¹² On kuulda, et Sir Stewart Menzies kirjutas veel enne oma surma 1968. aastal samuti autobiograafia, aga seda hoitavat SIS-i büroos administratiivse aruandena ega avaldatavat kunagi.¹³

Mitmed luurememuaarid on aastate jooksul siiski trükivalgust näinud ja mõned neist on väga huvitavad. Juba nimetatud Leslie Nicholson Riias oli tähelepanelik mees, kes oskas sõnu seada ja kogetu huvitavaks teha. Sama võiks öelda Kim Philby, Peggie Bentoni, David Mure'i ja Nigel Clive'i kohta, aga huvitavaid raamatuid leidub teisigi. Mitte ükski pole kohanud SIS-i vastuseisu. Ent kui Nigel Clive suri, imestas tema nekroloogi kirjutaja, kuidas ometigi suutis Clive'i raamat vältida seda melu, mille osaliseks sai Peter Wrighti kirjutatud „*Spycatcher*“, mis avaldati samal 1985. aastal. Riik andis Wrighti kohtusse, kus riigi esindajad väitsid, et sisekaitseorganisatsiooni „MI5 ja SIS-i töötajad ei söanda kunagi oma asju trükki anda“.¹⁴ See näitab, et paljudgi on veel umbmäärast. Kas endine luureagent tohib oma mälestusi avaldada või ei?

Ametlike ajalugude autorid kõnnivad kindlamal pinnal. Ilmunud on näiteks professor Hinsley neljaköiteline ajalugu, mida aastaid hiljem täiendas Keith Jeffery paks raamat. Viimase eessõnas on kirjas: „Asjaolu, et üldse telliti avalikkusele kättesaadav ajalugu, pealegi

¹¹ Peter Hennessy, „Disclosure of British war secrets allowed“ (Briti sõjasaladuste avalikustamine lubatud), *The Times*, 10.5.1977.

¹² Kirjad toimetajale, *The Times*, 24.5.1977.

¹³ Peter Hennessy, „Disclosures 'would have horrified MI6 chief'“ (Avalikustamine „oleks kohutanud MI6 juhti“), *The Times*, 1.6.1977

¹⁴ Richard Clogg, „Nigel Clive, intelligence officer whose memoirs preceded *Spycatcher*“ (Nigel Clive, luureametnik, kelle memuaarid ilmusid enne „*Spycatcherit*“), *The Guardian*, 18.5.2001. Autobiograafiad: John Whitwell, *British Agent*; Kim Philby, *My Silent War*; Peggie Benton, *Baltic Countdown*; David Mure, *Practise to Deceive* ja Nigel Clive, *A Greek Experience 1943–1948*.

selline, mille autor on sõltumatu ja elukutseline ajaloolane, on iseenesest juba rabav sündmus, kui meenutame ajaloo jooksul välja kujunenud Briti traditsiooni luureküsimumi puudutava saladuslikkuse ja avalikkuse ees vaikimise osas.¹⁵ Kui aga korralikult tutvuda Jeffery raamatuga, siis selgub, et enamik algmaterjali on pärit avalikest arhiividest, mitte SIS-i omast. Me ei saa isegi teada, kuidas SIS-i arhiiv on korrastatud, mis laadi registreerimissüsteemi seal kasutatakse jne. Ometi võimaldati Jefferyle vaba juurdepääs.

Ajalooliselt on luurega seotud Briti välisministeerium, ent seda pole otseselt rõhutatud ja võib-olla salastatuse või millegi muu pinnal on suhted välisministeeriumi ja SIS-i vahel olnud omapärase pinge all ning võivad seda olla praegugi. Näiteks on välisministeerium hoidunud avalikult tunnistamast, et Brian Giffey oli nende (allasutuse) töötaja. Nii ei esine Briani nime töötajate nimekirjades, mida igal aastal trükiti.

Välisministeerium tavatses igal aastal raamatuna välja anda registrit laekunud kirjavahetusest, mis on uurijatele suurepärase materjal. Paljutki sellest kirjavahetusest endast on vahepealsete aastatega hävitatud, ent registriraamatud on alles. Kahes selle seeria raamatus, vastavalt aastate 1939 ja 1940 kohta, leiduvadki viited, mis tõendavad, et Brian tõepoolest töötas välisministeeriumi alluvuses, sest sissekanne tema nime all algab sõnadega: välisministeeriumi töötaja. Mõlemad sissekanded on seotud sõjaväekohustusega, ent säilinud on vaid üks kiri 1939. aastast. Selles palub välisministeerium sõjaministeeriumi passikontrolliametnike sõtta mitte võtta, sest nad teevad suure riikliku tähtsusega tööd. (Passikontrolliametnik oli tookordne luuretöötajate kattevari.) Järgneb mitu nime, Brian Giffey nende hulgas. Kõik mehed olid välisministeeriumi teenistuses, kinnitas kiri.¹⁶

Samamoodi ei esine Briani nime ka diplomaatide nimekirjas, mida Londonis regulaarselt välja anti, ehkki ta oli kahel korral Briti saatkonna II sekretär: Tallinnas ja hiljem Bagdadis. Et ilmselt

¹⁵ Jeffery, 2010, lk x.

¹⁶ Creedy sõjaministeeriumile 6.10.1939, Cadogan Creedy 15.10.1939, TNA FO 371-24049 W14500-13457-50.

puudusid reeglid välisministeeriumi ja luure omavahelise seose näitamiseks, siis on kohane tuua näide ühe diplomaadi kirjast. Diplomaat küsis välisministeeriumilt: „Kas te üldiselt, üle maailma, kiidate heaks mõtte, et MI6 on lahutamatu osa saatkonnast, ja kui vastus on jaatav, kas siis on tavaline praktika, et kõik vastutavad töötajad on diplomaatide nimekirjas?“¹⁷ Londoni vastus oligi jaatav, ent sellest hoolimata Brianit nimekirjas pole. Diplomaat, muide, töötas Briti saatkonnas Bagdadis ja kirjutas kirja 1947. aastal, aga selleks ajaks oli Brian ammu Bagdadist läinud: ta oli kolm aastat varem luurest vallandatud.

Ähmasust tuli ette ka mujal, nii nagu diplomaatias ja luures üldse. Keegi diplomaat väljendab imestust Briti sisejulgeolekuorganisatsiooni MI5 ja Briti välisluureorganisatsiooni MI6 suhete üle ja küsib teiselt diplomaadilt: „Oled sa rahul, et need kaks organisatsiooni ei püüa liialt palju üht ja sama asja teha?“ Teine vastab lakooniliselt: „Ei.“ Järgneb peen laveerimine konkreetsete isikute teemal: „Tean, et nimede nimetamine ses seoses käib meie praktika vastu. Tundsin aga vajadust seda reeglit rikkuda, sest muidu oleks peaaegu võimatu olukorda kirjeldada. Muidugi, kui sa tahad, võid oma vastuses kasutada ainult nime esimest tähte.“¹⁸

Kuidas küll niisugustesse probleemidesse selgust toodi, rääkimata probleemide lahendamisest? Pole ime, et keegi kolmas diplomaat küsis Londonilt: „Kas piiride küsimuses on toimunud mingit edasiminekut, mis tooks selgust sõjamineeriumi ja välisministeeriumi vastutuse vahel, kui asi puudutab salajast tööd Iraagis?“¹⁹ Vastust kahjuks arhiivis ei leidu.

Brian küll vallandati välisministeeriumile alluvast SIS-ist, ent kummalisel kombel tema suhted selle ministeeriumiga ei katkenud. Ta saadeti Berliini, kus ta oli üks Suurbritannia esindajatest sõjajärgses neljapoelses Saksamaa kontrollkomisjonis, natside arreteerimise ja maa denatsifitseerimise allkomitees. Tegutsemiseks sai ta aga

¹⁷ Briti saatkond Bagdadis William Hayterile 4.12.1947, TNA FO 1093-368.

¹⁸ Sealsamas.

¹⁹ Initsiaalidega CHMW memo 23.6.1942, TNA CAB 301-97.

instruktsioonid välisministeeriumilt Londonist. Selles ametis töötas ta käsikäes Frank Foleyga, kes oli SIS-i esindaja Berliinis.

Berliini saatmise eel taastati Briani kuuluvus Worcestershire'i rügementi, ehkki ta oli vanuse tõttu varem sealt välja arvatud; ta edutati isegi kolonelleitnandiks. Aga 1949. aastal leidis välisministeerium, et Brian tuleb vanuse tõttu pensionile saata. Ta oli siis 62-aastane, oleks tahtnud Saksamaale edasi jääda ja edasi töötada. Tagasi Londonis, leidis välisministeerium talle koha Suurbritannia ukrainlaste seltsi juures (Association of Ukrainians in Great Britain), kus ta pidi sidet pidama Ukraina põgenike ja Briti võimude vahel.

SIS (või välisministeerium) maksis talle isegi pensioni, ent tõendusmaterjal on segane, nagu palju muudki luuretegevuses. Või, ma julgeksin väita, on tegu täieliku ebakompetentsusega. Valitsuse kommunikatsioonibüroo (Government Communications Bureau) saatis Brianile kirja kaks nädalat enne tema surma. Selles öeldakse, et kui ta saab 29. detsembril 70-aastaseks, siis suureneb ta pension: ta hakkab saama maksuvabalt 261.13 naela aastas. See summa tundub vähene, ent hoopis suurem probleem on mujal. Loodan, et hea huumorisoonega Brian sai seda kirja lugedes tubli suutäie naerda. Tema sünnipäev on mais, mitte detsembris, ja kirja saamise hetkel oli ta juba 80 täis. Vürtsi lisab lause, et pensionisumma on arvutatud vanuse põhjal. Nii tekibki hoopis olulisem küsimus: kas Brianile maksti üldse pensionipõlves õiglast, väljateenitud summat? Üldiselt on teada, et luuretöötajate pensionid olid väikesed. Katsusin leida ka valitsuse kommunikatsioonibürood, aga selgus, et selle taga varjab end jällegi SIS.²⁰ Nagu öeldakse, heal lapsel mitu nime.

Paljud küsimused jäävadki vastuseta, sest infot on lihtsalt liiga vähe. Sellepärast võib nii mõnigi küsida, miks ma kulutasin mitu aastat Brian Giffey uurimisele, kui ta oli kõigest harilik luureagent, kelle tööst on nii vähe teada ja kelle tegevust on võimatu hinnata.

²⁰ Valitsuse kommunikatsioonibüroo kohta vt Martin Bright ja Tim Kalvis, „Charity HQ blocked by spy bureau“ (Heategevusasutuse peakontor spioonibüroo poolt blokeeritud), *The Observer*, 8.9.2002; Jason Lewis, „Secret fund for retired spy care homes is hit by credit crunch“ (Pensionile saadetud spioonide hooldekodude jaoks moodustatud salajast fondi tabab krediidikriis), *Mail on Sunday*, 2.8.2008.

Tallinnas elas ta tervelt üksteist aastat, mis on pikk aeg võrreldes pooleteise aastaga, mil ta Londonis luureosakonda juhatas, aga mõlemast perioodist napib infot; teadaolevalt ei juhtinud ta ühtegi kõmutekitanud operatsiooni. Ühtlasi täheldasin uurimise käigus, et Brianil oli annet sattuda mingisse geograafilisse punkti mõne suure sündmuse järel, mitte selle eelõhtul või toimumise ajal.

Minu meelest on raamatut Brian Giffeyst vaja, sest üksikute luurajate biograafiaid on inglise keeleski ilmunud vähe, eesti keeles seda vähem. Ometi ilmub ka Eestis luureteemal järjest uusi ajaleheartikleid. Palju korratakse vana tuntud infot uues kuues, ent uusi fakte ja asjaolusid lisatakse harva. Samal ajal on paljudel James Bondi filmidest tekkinud ettekujutus, et luuraja elu on glamuurne ja põnev. Tegelikult peitub põnevuse taga palju istumist büroos või rongis või baaris ja närvilist ootamist.

Küllap on neidki lugejaid, kes tahavad teada, miks valitsus kulutab luuretööks maksumaksja raha, ent keeldub sellest avalikult rääkimast. Luureorganid peavadki rahva eest saladuses olema, ent midagi võiks ikka operatiivset infot reetmata rahvale avaldada. Rahval on kalduvus saladustest ehitada vandenõuteooriaid, levitada kuuldusi. Selle vältimiseks võiks valitsus midagigi selgitada, alustades väga lihtsatest asjadest.

Heaks alguspunktiks võiksid olla agentide varjunimed. Kuidas neid jagatakse või kas nimi lastakse agendil endal valida? Kuidas välditakse varjunimede dubleerimist? Miks oli mõnel agendil mitu varjunime, aga teistel ainult numbrid, mitte nimed? Isikud ise on ammu surnud, seega selgitamine ei saa kellelegi kahju teha. Olen vahel imestanud, miks raamatutes ja arhiivimaterjalides on varjunimed kõik ühtviisi trükitähtedega, vahel isegi agentide perekonnanimed, ja seda nii Briti kui ka Nõukogude luurematerjalis. On see lihtsalt juhuslik kokkusattumus või nii kokku lepitud? Või on põhjuseks see, et inglasest reetur Kim Philby kirjutas oma ettekannetes Moskvale kõik nimed trükitähtedega? Kas tänu temale järgivad ka venelased sellest ajast alates sama tava?

See raamat põhineb laias laastus Brian Giffey allesjäänud paberitel. Säilinud on isegi mitmed aastakümnete tagused hotelli-, gaasi- ja